

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ГАНЗИ У XIII-XIV СТОЛІТТЯХ

ПОДАЛЯК Н.Г.,
кандидат історичних наук, доцент

Дипломатична академія України
при МЗС України

Ганза - торгово-політичне об'єднання понад 160 міст Північної і частково Центральної Німеччини -- існувала з середини XII до середини XVII ст. і відіграла визначну роль в економічному, політичному і культурному розвитку Європи, торгівля якої була охоплена численними ганзейськими підрозділами та філіями. Особливе місце в системі Ганзи посідали розташовані вздовж балтійського узбережжя вендські міста Любек, Росток, Вісмар та інші, які протягом XIII-XIV ст. зуміли не тільки створити досить міцне територіальне об'єднання, але й стати ядром Ганзи. Їх консолідація і перетворення на керівний центр союзу були спричинені намаганням спільними зусиллями захиститися від посягань територіальних князів, гарантувати безпеку своїх торгових шляхів, зберегти ганзейські привілеї за кордоном.

Перші кроки до локального згуртування північно-німецьких міст в єдине ціле вжили Любек і Гамбург. У 1230 р. вони підписали угоду про встановлення рівних прав для жителів обох міст і про вирішення взаємних претензій по можливості мирним шляхом¹. У 1255 р. був укладений новий договір про сумісне забезпечення безпеки торгових шляхів і про єдині заходи щодо покарання розбійників².

Невдовзі Любек почав поширювати ці положення на вендські міста. В 1259 р. він утворив союз з Ростом і Вісмаром по наданню спільної протидії піратам³, а у 1264 р. союзники зобов'язалися дотримуватись рівності городян з приватноправових питань й об'єднувати свої зусилля у боротьбі проти притязань територіальних князів⁴. 13 червня 1383 р. був підписаний Ростокський земський мир і утворена коаліція, до якої увійшли сім територіальних князів та їх васали, а також Любек, Вісмарк, Росток, Штральзунд, Грайфсвальд, Штеттін, Деммін і Анклам. Його умовами передбачалося сумісне забезпечення союзниками безпеки сухопутних та водних шляхів, суворе дотримання заходів щодо покарання грабіжників⁵. У 1299 р. коли вендські міста постановили не користуватися надалі загальною купецькою

печаткою, а надати кожному місту право скріплювати всі документи своєю власною печаткою⁶, розвиток Ганзи вступив у нову фазу: із “купецької” вона законодавчо перетворилася на “Ганзу міст”: все повновладдя у здійсненні політики перейшло до міських магістратів.

Все це були досить важливі, але лише перші кроки до утвердження вендського головування в Ганзі. Остаточний результат залежав від того, наскільки успішно вендські міста діятимуть на зовнішніх ринках.

У кінці 70-х років XIII ст. напружена ситуація склалася у Фландрії. Вендські міста опротестували існувавший тут порядок приймання німецьких вантажів фландрськими вагівниками, звинуватили їх у зловживаннях і вимагали заміни їх ганзейськими службовцями⁷. Місцеві влади, проте, не поспішали задовольнити претензії ганзейців, і тоді Любек за підтримкою найвеличших вестфальських, нижньосаксонських та пруських міст запобіг рішучих заходів. Розуміючи, що припинення торгівлі із всією Фландрією загрожує їм великими, втратами, міста піддали торгівній блокаді лише центр цієї торгівлі – Брюгге і влітку 1280 року закрили тут свої товарні склади, перенесли їх до сусіднього Арденбургу⁸.

Згуртованість і застосування нового знаряддя економічного тиску – торгової блокади – забезпечили ганзейцям успіх. Навесні 1282 року вони переможцями повернулися до Брюгге, зумівши домогтися не тільки підтвердження всіх колишніх привілеїв, але й права без посередників торгувати тут з іноземними купцями⁹.

Ще рішучіше діяли ганзейці у 1284 року в Норвегії, яка залежала від їх хлібного ввозу. Вони відкинули вимогу норвезького короля про припинення торгівлі з ворожою йому Данією, що потягло за собою арешт ганзейських товарів в Норвегії¹⁰. Можливо, іншим часом вендські міста спробували б вирішити конфлікт мирними засобами, але тепер, натхненні брюггським прикладом, вони, не вагаючись, проголосили Норвегії торгову блокаду. Рішенням ганзейського з'їзду під загрозою штрафу і конфіскації всіх товарів німецьким купцям заборонялося постачати в Норвегію будь-яке продовольство, а також купувати у будь-кого норвезькі товари¹¹.

Напевно, не останню роль в цьому відіграло укладення Ростокського земського миру, що дозволяло вендським містам у випадку озброєної сутички сподіватися на підтримку своїх союзників. Крім того, вже в розпалі ганзейсько-норвезького конфлікту вендські міста змусили притягти на свій бік Ригу і Вісбі¹², а також під загрозою розриву торгових стосунків примусили примкнути до них датського короля і добилися припинення датсько-норвезької торгівлі¹³. Надзвичайно жорстку позицію зайняло вендське угруповання і стосовно членів союзу, що не виявили з ним необхідної солідарності. Бремен, який знева-

жив загальноганзейську справу на угоду власним інтересам і не увійшов до коаліції, був позбавлений всіх ганзейських привілеїв¹⁴.

Зрозуміло, що в такій ситуації Норвегія не могла протриматися довго. Вже навесні 1285 р. вона зробила першу спробу відновити торгівлю з ганзейцями¹⁵. За посередництвом шведського короля 31 жовтня 1285 р. в Кальмарі було досягнуто згоди, за якої норвезька корона повертала вендським містам заарештовані товари і у вигляді компенсації за заподіяні збитки зобов'язувалася сплатити їм 2000 марок сріблом. Умовами договору були суттєво розширені ганзейські привілеї в Норвегії.

Цей успіх зробив можливим подальше зміцнення ганзейських позицій у Норвегії. За договором 1294 року вендські міста отримали право безмитно торгувати й засновувати свої факторії по всій території королівства за виключенням районів, що були розташовані на північ від Бергену, хоча і туди вони могли потрапити при наявності спеціального дозволу норвезької влади¹⁶. В цілому ганзейці домоглися не тільки підтвердження, але й розширення своїх торгових привілеїв у Норвегії.

Подібним же чином закінчилася торгова блокада, якій у 1307 року вендські міста вдруге піддали Брюгге, звинувативши місцеве купецтво у невчасних платежах по боргових зобов'язаннях¹⁷. Тільки два роки по тому ганзейці повернулися з Арденбурга до Брюгге, приєднавши до колишніх привілеїв дозвіл вільно торгувати по всій території Фландрії і право самостійно, без втручання місцевої влади, вести судові розправи з громадянських та дрібних карних справ своїх співвітчизників¹⁸.

Слід зазначити, що, хоча постійна торгівля з Фландрією велася вже з кінця XII ст., до середини XIV ст., в Брюгге не існувало загального зводу правил для купців, що прибували сюди з різних земель Німеччини. Кожен з них підкорявся нормам лише власного міського права і ігнорував чужі звичаї. Це призвело до нескінченних протиріч між самими ганзейцями і, природньо, ослаблювало союз зсередини. Для запобігання сутичок і стабілізації ганзейських позицій за кордоном 28 жовтня 1347 року був прийнятий перший статут Брюггської контори. Він формулював загальні для всіх членів відділення правила і офіційно закріпив фактично вже існувавший розподіл на три частини, так звані "третини": вендсько-нижньосаксонську, вестфальсько-пруську та ліфляндсько-готландську. Керівництво кожною з них до ручалося двом старшинам, які щороку переобиралися і в разі необхідності могли бути кооптовані. Вони представляли інтереси Ганзи у Фландрії, їх розпорядження вважалися обов'язковими для купців тої третини, яку вони очолювали. Кожен з них мав 6 помічників. В міру необхідності всі 6 старшин і 18 помічників збиралися для обговорення загальних справ. Суперечливі питання вирішувалися шляхом голосу-

вання, причому третина, що опинилася в меншості, беззастережно підкорялася більшості¹⁹. Введення загальних правил за умови збереження відомої самостійності за кожною із третин сприяло упорядкуванню організаційної структури Ганзи та її внутрішньому зміцненню.

Здійснення подальших кроків в цьому напрямі було викликано зовнішніми обставинами. В роки Сторічної війни (1337-1453), коли плавання вздовж фландрських берегів перетворилося на досить ризиковане заняття, почастишали розбійні напади на нейтральні ганзейські судна. У 1351 році біля входу до брюггського порту англійські пірати захопили і пограбували грайфсвальдський торговий корабель²⁰. Через деякий час потерпілий купець зустрів одного із грабіжників і зажадав його арешту та суду над ним. Намагаючись виграти процес, Ганза давила на Фландрію загрозою введення чергової торгової блокади і врешті решт примусила її винести грабіжникові смертний вирок.

Навряд чи така тверда позиція Ганзи пояснювалася одним лише бажанням розквитатися зі злочинцем. Скоріше за все суть справи крилася набагато глибше. Як відомо, в XIV ст. вовна для виробництва знаменитих фландрських сукон йшла головним чином з Англії. Ганза тримала в своїх руках оптову закупівлю тканин і транзитну торгівлю ними, а, крім того, намагалася стати ще й посередником у постачанні вовни²¹. Проте для цього потрібно було вбити клина між Англією та Фландрією, що скориставшись випадком, і мала намір зробити Ганза.

Спочатку вона досягла деяких успіхів у своїх планах, тому що у відповідь на страту англійського підданого король Едуард III наказав перемістити з Брюгге до Лондона склади для зберігання вовни. Зрозуміло, втрата сталельного права завдала болючого удару фландрській торгівлі. У своїх бідах брюггські купці звинуватили ганзейців і зайняли ворожу щодо них позицію. Склалася надто тривожна ситуація. Сумнівним здавалося навіть збереження в Брюгге ганзейської контори²².

За таких умов 1356 року у Любеку з ініціативи місцевої влади відбулася зустріч делегацій всіх ганзейських третин. На ній було вирішено позбавити брюггську контору самостійності і передати керівництво фландрською торгівлею в руки ганзейських магістратів. До Брюгге негайно відправилось посольство, яке очолив дуже рішучий і авторитетний ратман Якоб Плесков. Під його енергійним натиском адміністрація брюггської контори визнала правомочність любекської постанови і підкорилася їй²³.

Любекська зустріч 1356 р. відіграла виключну роль в ганзейській історії. По суті справи це був перший загальноганзейський з'їзд. І хоча традиція регіональних зборів продовжувала зберігатися, віднині в практику твердо увійшли загальноганзейські з'їзди повноважних представників міських магістратів, що регулярно скликалися один раз

на два-три роки. Саме вони визначали генеральну лінію діяльності і політики Ганзи, їх рішення були обов'язковими для всіх членів об'єднання. З 1358 р. загально визнаним і звичайним стає поняття "міста німецької Ганзи"²⁴. Саме так завершився процес перетворення Ганзи з купецької на Ганзу міст і почався новий етап в її розвитку.

На зразок Брюгге у 1361-1374 рр. розподіл на третини було узаконено і в інших ганзейських конторах – Новгородській, Бергенській та Лондонській, а самі вони перейшли у підпорядкування до магістратів²⁵. Ключові позиції в Ганзі зайняли вендські міста з Любеком на чолі²⁶. Його керівна роль в об'єднанні знайшла, зокрема, відбиток у численних рішеннях ганзейських з'їздів, які віднині починалися словами: "Ганза і Любек постановляють..."²⁷.

Особливо виразно значення Любека як глави вже не тільки вендського угруповання, але й Ганзи в цілому виявилось у 1358-1360 рр., під час третьої торгової блокади Фландрії.

Її введення було зумовлено низкою обставин. По-перше, через псування фландрської монети помітно зросли транспортні, маклерські, житлові та інші витрати ганзейців. По-друге, брюггський магістрат запровадив стягування ряду додаткових ввізних та вивізних мит. По-третє, він ввів стапельне право на такі продукти масового вжитку як сіль і хліб, що завдало особливо болячого удару інтересам Ганзи, перш за все її любекської гілки, тому що саме хліб складав одну з найважливіших статей вивозу вендських міст²⁸. Якщо раніше, згідно отриманих привілеїв, ганзейці могли продавати зерно без будь-яких обмежень як фландрським, так і іноземним купцям, то тепер вони були зобов'язані складувати його в Брюгге, чим порушувалися всі попередні угоди²⁹. По-четверте, фландрська сторона не зробила жодного кроку для того, щоби відшкодувати витрати тим ганзейським купцям, які постраждали від піратських грабіжок або від сваволі місцевої влади³⁰.

В результаті не просто знизилися прибутки ганзейців, але було завдано відчутного удару системі їх привілеїв, які, завдяки вдалій дипломатії, упертості, сміливості і заповзятливості німецького купецтва, здобувалися протягом багатьох десятиріч і були запорукою ганзейського процвітання. Зрозуміло, що Ганза не бажала віддавати завойованих позицій. 20 січня 1358 р. у Любеку з ініціативи міського магістрату відкрився з'їзд. Він прийняв рішення припинити торгівлю з Фландрією.

На відміну від акцій 1280 і 1307 р., як вже відмічалось, було накладено ембарго на торгівлю лише в Брюгге³¹, і у 1358р. було проголошено блокаду всієї Фландрії. Ганзейці залишили її межі і перемістили свою контору до голландського міста Дортрехт. Віднині вони не мали права з'являтися на південь від гирла Маасу і торгувати не тільки з фландрськими купцями, але й навіть з тими, хто вів з ними справи. Заборонялося вивозити товари за межі Балтійського моря, щоби усу-

нути можливість їх перепродажу у Фландрії норвезькими та англійськими купцями. Кожен корабель, що отримував товар в нідерландських, англійських, шотландських або норвезьких портах, повинен був засвідчити походження своїх вантажів, щоб підтвердити відсутність фландрської продукції і тим самим виключити її проникнення до ганзейського регіону. Купець, що порушував ці настанови, карався конфіскацією товару, а місто – виключенням з Ганзи³².

Наслідки торгової блокади виявилися для Фландрії досить швидко. Різко впав збут сукон, дуже серйозні проблеми виникли через скорочення підвозу продуктів харчування і сировини. Ситуація ускладнювалася недородом 1359р. у Нідерландах та міцною повинню у самій Фландрії, що зробило неможливим постачання зерна з Північної Франції. У країні лютував голод, зростала дорожнеча. На початку літа 1360р. Фландрія перебувала на грані катастрофи і була змушена прийняти всі ганзейські умови³³.

Переговори Брюгге з ганзейськими містами почалися ще з кінця 1358р. Вони проводилися виключно у Любеку, документи від імені всіх ганзейських міст скріплювалися лише його печаткою. Це, зрозуміло, свідчило як про безумовний авторитет і явне головування Любека в союзі, так і про те, що господаркою становища була Ганза. В ситуації, що склалася, саме вона диктувала умови.

Після неодноразових поступок з боку Фландрії 24 серпня 1360р. був, нарешті, підписаний договір. Ганза не тільки відновила всі попередні привілеї, але й домоглася подальшого зміцнення своїх позицій у Фландрії. Німецькі купці отримали право на ведення роздрібної торгівлі, їм гарантувалося відшкодування за заподіяні збитки. Важливе значення мав той факт, що віднині всі ганзейські привілеї визнавалися не лише брюггськими властями, але скріплювалися також печатками графа Фландрського, міст Генту та Уперну. Тим самим встановлювалася законність їх дії на території всієї Фландрії. Лише після цього ганзейська контора повернулася до Брюгге, а торгівлю з Фландрією було відновлено³⁴.

Отже блискучі перемоги ганзейського купецтва на зовнішніх ринках сприяли формуванню досить чіткої системи міжнародно-правових взаєностосунків, утвердженню вендських міст як визначної сили Ганзи, призвели до її централізації та зміцнення в цілому. Наслідки цього процесу мали не тільки загальноганзейське, але й більш широке значення. По-перше, вендські міста відіграли визначну роль у законодавчому оформленні “Ганзи міст” і у переході до міських магістратів всієї повноти влади по здійсненню ганзейської торгової політики. По-друге, висунення на місце голови Ганзи Любека забезпечило їм ключові позиції в союзі. По-третє, вживаючи у випадку необхідності таких надзвичайних заходів як торгова блокада, Ганза вже з кінця

XIII ст. могла диктувати свої умови не тільки окремим містам, але навіть і країнам, активно впливала на європейські події і здійснювала як економічний, так і політичний тиск на іноземні держави.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Urkundenbuch der Stadt Lubeck. – Lubeck, 1843. – Bd. I. – №31 (далі -LUB).
- ² LUB. I. №219.
- ³ Hanserezesse. Abd. I. Bd. 1. – Leipzig, 1870. – №3-5 (далі -HR).
- ⁴ HR. I. I. №7.
- ⁵ LUB. I. №446, Hansisches Urkundenbuch. Bd. 1. – Leipzig, 1876. №917 (далі -HUB).
- ⁶ HR. I. I. №80.
- ⁷ HUB.I. №833.
- ⁸ HR.I.I.№12-20.
- ⁹ HR.I.I.№21-24.
- ¹⁰ LUB.I.№501.
- ¹¹ HR.I.I. №29. – §1-2, §30, §1-2.
- ¹² HR.I.I. №29. – §6, §30 §6.
- ¹³ HR.I.I. №29. – §4 §30 §4.
- ¹⁴ HR.I.I. №29. – §3.
- ¹⁵ HR.I.I. №471.
- ¹⁶ LUB.I. №621 HR.I.I. №51-57.
- ¹⁷ HR.I.I. №81.
- ¹⁸ HR.I.I. №84, №91.
- ¹⁹ HR.I.I. №143 HUB.3. №573.
- ²⁰ HR.I.I. №161.
- ²¹ HR.I.I. №143.
- ²² HR.I.I. №163-166.
- ²³ HR.I.I. №200.
- ²⁴ HR.I.I. №212.
- ²⁵ Schildhauer J. u,a, Die Hanse – Berlin, 1985. – S.93-94.
- ²⁶ HR.I.I. №200.
- ²⁷ HR.I.6. №436 Edel W. Lübeckisches Recht im Ostseeraum. – Köln-Opladen, 1967. – S.23..
- ²⁸ Hamann M. Wismar-Rostock-Stralsung-Greifswald zur Hansezeit// Vom Mittelalter zur Neuseit. – Berlin, 1956. – S.95-96.
- ²⁹ LUB.I. №677;HR.I.I. 143.
- ³⁰ HR.I.I. №212.
- ³¹ HR.I.I. №12-24, №81, №84, №91.
- ³² HR.I.I. №212, №224-226.
- ³³ HR.I.I. №219 227 229-231 236 240 249.
- ³⁴ HR.I.I. №241-249.